

Рум'янцева А. Ю.

Харківська державна академія культури

ДІЯЛЬНІСТЬ Н. С. РАДЧЕНКО В КОНТЕКСТІ СОЦІОКУЛЬТУРНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ 40–70-Х РР. ХХ СТОЛІТТЯ

УДК 780.616.432.071.2(477.54-25)»194/197»

Рум'янцева А. Ю. Діяльність Н. С. Радченко в контексті соціокультурних тенденцій в Україні 40–70-х рр. ХХ століття. Стаття колишньої студентки Н. С. Радченко присвячена сторіччю з дня народження відомого педагога. В аксіологічному аспекті висвітлено педагогічні принципи провідного викладача фортепіанного відділення Харківського музичного училища. Охарактеризовано соціокультурні особливості зазначеної доби, а саме популяризація та поширення фортепіанного мистецтва і професійної фортепіанної освіти. Визначено морально-етичні та професійні якості педагога. Сформульовані основні методичні принципи московської фортепіанної школи, репрезентантом яких у Харкові стала Н. С. Радченко. Зазначені особливості фортепіанної педагогіки харківської піаністки.

Ключові слова: піаністична культура Харкова, харківська фортепіанна школа, традиції та методичні принципи московської фортепіанної школи, харківське музичне училище.

Румянцова А. Ю. Деятельность Н. С. Радченко в контексте социокультурных тенденций в Украине 40–70-х гг. XX столетия. Статья бывшей студентки Н. С. Радченко посвящена столетию со дня рождения известного педагога. В аксиологическом аспекте освещены педагогические принципы ведущего преподавателя фортепианного отделения Харьковского музыкального училища. Охарактеризованы социокультурные особенности обозначенной эпохи, а именно популяризация и распространение фортепианного искусства и профессионального образования. Определены морально-этические и профессиональные качества педагога. Сформулированы основные методические принципы московской фортепианной школы, репрезентантом которых в Харькове стала Н. С. Радченко. Обозначены особенности фортепианной педагогики харьковской пианистки.

Ключевые слова: пианистическая культура Харькова, харьковская фортепианная школа, традиции и методические принципы московской фортепианной школы, харьковское музыкальное училище.

Rumiantseva A. N. S. Radchenko's Activity in Terms of Ukrainian Social and Cultural Trends in 1940's-1970's.

Background. Once Ukraine obtained status of a sovereign state, music scholars' interest in its national music culture increased, in particular, in its regional aspects, such as pianistic culture of Kharkiv. This is due to their desire to study legacy of Kharkiv pianists who made a significant contribution to the domestic music art. For this purpose, activity of the award winner of the National Ukrainian Contest (1934), holder of the Order of the Red Banner of Labour (1971), teacher of Piano Division, Kharkiv Music College during 1940's-1970's, Nina Sergiyivna Radchenko, whose hundredth anniversary will be celebrated in 2015, should be mentioned. Given that the pianist culture of Kharkiv was formed predominantly under influence of Saint Petersburg Piano School, study of expertise of this highly professional representative of customs and methodical principles of Moscow Piano School - one of the best schools in the world - appears to be relevant.

Scholars of Kharkiv pianist culture - Ie. V. Kononva, N. Iu. Zimogliad and others - covered primarily activity of piano teachers from higher schools in their publications. Practice of teachers from the middle sector of the piano education system as a rule remains understudied. It particularly concerns teachers of Kharkiv Music College. Their expertise in training of competitive music university applicants and specialists for music schools may be useful since complexity of accomplishment of the above tasks determines high competence of the College's teachers, it makes relevant the necessity in studying progressive methodical principles of their practice.

Objectives. The objective of this study is to cover N. S. Radchenko's activity in axiological aspect and to determine special features of her pedagogical activity.

Methods. The article employs fundamental, general scientific and specific methods and approaches of scientific cognition. Implementation of a dialectic method enabled to consider N. S. Radchenko's pedagogical activity as: a product of contradictory interplay of traditions and innovations. Historism principle helped analyze the pianist's activity in terms of a certain historic situation. Employment of the objectivity concept enabled to consider certain events and phenomena of 1940's-1970's in all their complexity, variety and inconsistency. Implementation of cultural approach gave an opportunity to trace the principal pattern of the piano pedagogy - succession - in Nina Sergiyivna's practice. Comparative analysis approach enabled to compare pedagogic principles of H. G. Neuhaus and N. S. Radchenko.

Results. It is found following the study that Nina Sergiyivna's creative activity at the Piano Division of Kharkiv Music College took course against background of favorable social and cultural trends which determined the evolutionary breakthrough in development of the piano art. Popularization and development of pianism both across the state, and throughout Ukraine, determined reputation of the piano education which became wide-scale in 1960's-1970's. The article covers main methodical principles of Moscow Piano School which in Kharkiv were represented by N. S. Radchenko. This concerns fingering principles, tone control matters, sound culture, pedaling, intended analytical intellectual work, technical performance problems. It has been discovered that Nina Sergiyivna in her pedagogic activity employed the fundamental statement of the Soviet piano pedagogic activity, namely, she treated the piano art as an artistic and creative process where all elements of the performance skills had to submit to revelation of artistic image of the music piece. This educator paid particular attention to development of artistic display as a talent for creative and associative thinking. She treated piano performance as an art capable of uncovering a wide palette of human feelings, and performance of a piano piece as a logically built living tale.

Peculiar features of the piano pedagogy of this Kharkiv pianist are specified, they include: maximum insistence on accurate delivery of a note text and composer's intention; proper embodiment of stylistic peculiarities of the music piece; intolerance to excessive display of emotions and self-will in performance; fostering responsibility for individual creative interpretation.

Conclusions. Analysis and generalization of N.S. Radchenko's pedagogic practice in 1940's-1970's makes it possible to arrive at conclusion that most progressive methodical principles which preserve their applicability these days found their further development in her creative activity. Nina Sergiyivna made a significant contribution to formation of performance individuality which is determined not only by the extent of talent, but by the level of cultural development and public consciousness.

Keywords: pianist culture of Kharkiv, Kharkiv Piano School, traditions and methodical principles of Moscow Piano School, Kharkiv Music College.

Постановка проблеми. Після набуття Україною статусу незалежної держави значно підвищився інтерес музикознавців до надбань національної музичної культури, зокрема до її регіональних проявів, таких як піаністична культура Харкова. Це зумовлено бажанням вивчення доробку харківських піаністів, котрі зробили значний внесок у вітчизняне музичне мистецтво.

У цьому контексті слід відзначити діяльність дипломанта всеукраїнського конкурсу (1934), кавалера ордена Трудового Червоного

Прапора (1971), педагога фортепіанного відділення Харківського музичного училища (далі – ХМУ) в 40-х–70-х рр. XX ст. Ніни Сергіївни Радченко, сторічний ювілей якої припадає на 2015 рік. Враховуючи, що піаністична культура Харкова формувалася переважно під впливом петербурзької фортепіанної школи, вивчення досвіду високо професіонального репрезентанта традицій та методичних принципів однієї з кращих у світі московської фортепіанної школи є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідники піаністичної культури Харкова О. В. Кононова, Н. Ю. Зимогляд, та ін. у своїх працях та публікаціях висвітлювали діяльність харківських педагогів-піаністів, котрі переважно працювали у вищій школі. Практика педагогів середньої ланки системи фортепіанної освіти зазвичай оставалася поза увагою музикознавців. Особливо це стосується викладачів Харківського музичного училища, перед якими поставали нелегкі та відповідальні завдання – виховання майбутніх викладачів фортепіано і конкурентоспроможних абітурієнтів музичних вишів. Виконання цих задач детермінувало високий професіоналізм педагогів, що актуалізує необхідність вивчення прогресивних принципів їх педагогічної практики.

Мета – висвітлення в аксіологічному аспекті діяльності Н. С. Радченко і визначення особливостей її педагогіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Упродовж 40–70-х рр. XX ст. у багатьох звітах засідань педагогічної ради і фортепіанного відділення ХМУ в переліку кращих педагогів фігурує прізвище Н. С. Радченко (1915–1999) [2:1]. Більше 30-ти років. Ніна Сергіївна самовіддано віддавала любов і знання своїм вихованцям, котрі нині репрезентують харківську фортепіанну школу не тільки в Україні, а й у ближньому та дальньому зарубіжжі.

Перш ніж оцінювати діяльність Ніни Сергіївни слід означити основні соціокультурні тенденції 40-х–70-х рр. XX ст., які вплинули на розвиток фортепіанного мистецтва в країні, що перебувала у складі тоталітарної держави з централізованим керівництвом не тільки сфери культури, а й усього суспільства.

Впродовж зазначеного періоду сталися зміни в зовнішній політиці від холодної війни до розрядки міжнародної напруженості, що звільнило країну від самоізоляції. Підняття «залізної завіси» відкрило радянським піаністам шлях до тріумфальних перемог на міжнародній мистецькій арені. Послаблення ідеологічного тиску, притаманного повоєнному періоду, сприяло поліпшенню психологічного клімату в музичних навчальних закладах, що зумовило розквіт фортепіанного мистецтва в 1950–1970-ті рр. як по всій радянській країні, так і в Україні. Зокрема, була розроблена і реалізована програма музичного освічення населення через пресу, радіо, теле-

бачення, тиражування платівок, філармонійні абонементи, а також через кіномистецтво.

Суттєву державну підтримку одержувала професійна фортепіанна освіта. В Україні була створена розгалужена мережа музичних навчальних закладів, що сприяло поширенню та популяризації фортепіанного мистецтва [5:6].

У Харкові, як і по всій країні, розширилася мережа музичних навчальних закладів. Були відкриті нові музичні школи (№ 9, 10, 11, 12, 13, вечірня музична школа), студії, музичні класи в загальноосвітніх школах, і не лише в місті, а й в районних центрах і у віддалених селах. Особливою популярністю в музичних закладах користувався клас фортепіано.

Потреба в більшій кількості кваліфікованих кадрів зумовила необхідність збільшення набору до фортепіанних факультетів музичних навчальних закладів, зокрема в 1960–1970-ті рр. на кожному курсі фортепіанного відділення ХМУ навчалася близько 40 осіб, що значно перевищує показники повоєнної доби.

Отже, творча діяльність Н. С. Радченко здійснювалася на фоні прояву сприятливих соціокультурних тенденцій, які детермінували еволюційний стрибок у розвитку фортепіанного мистецтва. Популяризація та поширення піанізму, як по всій країні, так і в Україні зумовили престиж фортепіанної освіти, яка в 1960–1970-ті рр. XX ст. стала масовим явищем.

Перші роки роботи Н. С. Радченко у ХМУ (з 1946) збігаються у часі зі складним повоєнним періодом, коли матеріальна база навчального закладу була в жахливому стані. Через брак приміщень музичне училище разом з Харківською державною консерваторією та музичною школою десятирічкою містилися в одному приміщенні, в якому бракувало опалення і головне – класів для занять.

Заідеологізованість суспільства також завжала роботі училища. Наслідками славнозвісних постанов 1940-х рр. стали заборона на виконання творів Д. Шостаковича, С. Прокоф'єва, М. М'яковського, В. Шебаліна, Б. Лятошинського, а також обвинувачення в космополітизмі та низькопоклонстві перед заходом і звільнення багатьох педагогів-піаністів. Так, у 1948 р. Л. І. Фінкільштейн було звільнено з посади директора ХМУ, формальним приводом для чого стало педагогічне перенавантаження викладачів [3:13].

З перших днів роботи в ХМУ Н. С. Радченко проявила себе як талановитий педагог, високопрофесійний фахівець. Вже у 1949 р. вона була призначена на посаду заступника директора, а з 1953 по 1955 р. обіймала посаду директора музичного училища.

Ніна Сергіївна була неординарною особистістю, що проявлялося в усіх сферах її діяльності та відрізняло від багатьох колег. Насамперед, Н. С. Радченко була людиною надзвичайної порядності. Її принциповість, безкомпромісність

та вимогливість до себе поширювалася на учнів і колег, що часто визивало негативну реакцію в останніх та спричиняло труднощі у відносинах. Зовнішня суворість педагога приховувала надзвичайну чуйність, а вимога справедливості у всіх сферах її діяльності не завжди сприймалася позитивно. Так, розуміючи можливі негативні наслідки відсутності щоденної виконавської практики в учнів після закінчення музичного училища, Ніна Сергіївна, всупереч розпорядженням вищих інстанцій, надавала дозвіл на продовження освіти у вишах найталановитішим студентам без трьохрічного відпрацювання згідно з розподілом. Саме це стало приводом для її звільнення з посади директора ХМУ [4:18].

На відміну від багатьох інших викладачів Н. С. Радченко завжди додержувалася субординації, як по відношенню до колег, так і до студентів. Як людина високої внутрішньої культури, вона дуже тактовно спілкувалася і в класі й поза класом, а учнів завжди називала на «ви», що для 15–17-ти річних підлітків було незвичайним.

Ніна Сергіївна була талановитим і вимогливим педагогом. Учням її класу було дуже важко отримати відмінну оцінку, а також рекомендацію до вступу у вищий навчальний заклад, але ті, хто отримував її «благословення», завжди ставали студентами вишів. Протягом багатьох років Н. С. Радченко була консультантом фортепіанного відділу харківської музичної школи № 7, де також рекомендувала до вступу в музичне училище тільки тих кандидатів, які на вступних іспитах показували прекрасні результати.

Необхідно зауважити, що на відміну від Харківської музичної школи-десятирічки, в якій навчалися особливо обдаровані діти з багатьох міст України, педагогам музичних училищ часто приходилося працювати учнями, котрі мали багато професійних проблем. Саме такі учні часто навчалися в класі Н. С. Радченко, адже вона ніколи спеціально не відбирала найталановитіших. У кожного студента педагог знаходила й підкреслювала достоїнства, виховувала впевненість та самоповагу, а недоліки ненав'язливо корегувала.

Значну увагу викладачка приділяла підвищенню загальнокультурного рівня своїх учнів, розширенню їх кругозору, наполягала на постійному відвідуванні театрів, музеїв, лекторію, філармонії. В класі Н. С. Радченко існувала традиція обговорення філармонійних концертів зі своїми учнями. У 1950–1970-ті рр. Харківська філармонія була центром, в якому гастролювали найкращі піаністи СРСР і західних країн, а також харківські піаністи. Їх виконавські успіхи висвітлювала щотижнева радіопрограма «Харків музичний», а також започаткована в Харкові в 1960-ті рр. музична телепередача, яку вела ведуча В. Ф. Липчанська (Кравець) [1:4]. Популяризація піаністичного мистецтва в місті здійснювалася також й силами кращих учнів і викладачів музичних закладів міста в постійно діючих лекторіях-філар-

моніях при музичних навчальних закладах. Ніна Сергіївна завжди наголошувала на важливості відвідування концертів студентами, вона підкреслювала, що прослуховування музики має бути не тільки естетичним задоволенням, а перш за все – корисним уроком.

Сама прекрасно володіючи інструментом, Н. С. Радченко прискіпливо відносилася до виконання своїх учнів. Піаністка була репрезентантом традицій московської фортепіанної школи в Харкові, адже її педагогічне кредо значною мірою склалося під впливом московської піаністичної школи, зокрема її вчителів: В. С. Белова – учня Г. Г. Нейгауза, а також самого Генріха Густавовича.

У своїй педагогічній творчості викладачка втілювала кращі принципи московської фортепіанної школи. Зокрема, фортепіанне виконавство вона розглядала як мистецтво здатне передавати багату палітру людських почуттів, а виконання твору як логічно розбудовану живу розповідь з початком, розвитком, кульмінацією і завершенням, де всі епізоди знаходяться у взаємодії та впливають один на одного.

Як і всі прогресивні педагоги радянської доби Ніна Сергіївна уявляла фортепіанне мистецтво, як художньо-творчий процес, в якому всі елементи виконавської майстерності мають підкорялися розкриттю художнього задуму твору. Н. С. Радченко підкреслювала важливість художнього уявлення як здатності до образно-асоціативного мислення.

Проблеми педалізації та подолання технічних труднощів Ніна Сергіївна вирішувала з позицій необхідності великої аналітичної роботи, постійного слухового контролю. Викладачка завжди засуджувала захоплення технічними ефектами, не любила перебільшення темпів. Н. С. Радченко також як і Г. Г. Нейгауз розуміла роботу над технікою, як процес, у якому мають синтезуватися слухове уявлення, самоконтроль і самооцінка.

Всі перелічені методичні настанови складають фундамент радянської фортепіанної педагогіки. Але у практичній роботі піаністки загальні принципи роботи над твором, успадковані від московських вчителів, набули специфічних проявів відповідно до її художньої індивідуальності. Педагогіку Н. С. Радченко від інших викладачів ХМУ відрізняло насамперед те, що вона від учнів середньої ланки вимагала якості виконання, притаманної для студентів вузів.

Важливою особливістю роботи Н. С. Радченко над твором, яку вона успадкувала від свого вчителя, було підкорення технічних задач художнім на ранніх стадіях вивчення твору, тобто з моменту розбору тексту, що в ХМУ практикували не всі педагоги.

Як і Г. Г. Нейгауз, Ніна Сергіївна впроваджувала дедуктивну концепцію в підході до оволодіння твором, спочатку намічаючи головні

орієнтири розучування твору (художній образ, стильові особливості, темп, динамічний план, агогіку), а згодом відпрацьовуючи деталі (точність штрихів, технічні труднощі, педалізацію).

Викладач вчила учнів дбайливо відноситись до нотного тексту, проявляючи максимальну вимогливість до його точної передачі. Вона прискіпливо його вивіряла і не дозволяла вільного трактування: всі штрихи, паузи, нюанси мали ретельно відпрацьовуватися та ідеально точно виконуватися; всі довгі звуки мали дослуховуватися та філіруватися. Не допускаючи виконавського свавілля, Ніна Сергіївна прагнула навчити учнів уважному прочитанню, ретельному вивченню та усвідомленню авторського тексту, що зумовлювало глибоке проникнення в нього з метою розкриття прихованого смислового навантаження кожної деталі нотного запису.

На відміну від багатьох педагогів ХМУ Ніна Сергіївна наполегливо прищеплювала своїм учням відчуття стилю. Це зумовлювало необхідність поглибленої розумової роботи, ерудиції у сфері культури та мистецтва, а також знання соціокультурних умов, в яких проходив життєвий шлях і формувалися естетичні погляди композитора, твір якого виконувався. Виходячи з цього педагог наголошувала на тому, що виконувати різні за стилем твори потрібно різними туше, динамікою, штрихами, педалізацією, агогікою.

Особливе ставлення Н. С. Радченко до самостійної роботи учнів проявлялося в тому, що вона не відпрацьовувала недоліки на уроці. Викладачка робила зауваження, ретельно роз'яснювала яким чином можна виправити помилки і демонструвала як це мало звучати. При цьому Ніна Сергіївна не перевищувала учнів своїм авторитетом і не нав'язувала свою інтерпретацію твору, що надавало можливості розкрити індивідуальність кожного.

Н. С. Радченко дуже негативно ставилася до надмірної чуттєвості та сентиментальності, асоціюючи її з дилетантизмом. Особливо актуальним у педагогічній практиці педагога було питання культури звука і «співу» на фортепіано. Піаністка нещадно боролася з ударними тенденціями своїх учнів, з форсуванням сили звука.

Однією з особливостей педагогіки викладачки було виховання у учнів майстерності втілення рис декламаційного мистецтва у фугах Й. С. Баха.

На перший погляд виконавські принципи Н. С. Радченко мало чим відрізнялися від методичних настанов її колег, але професіоналізм та наполегливість Ніни Сергіївни в реалізації своїх педагогічних переконань зумовлювали дуже якісний результат.

Нині педагогічні та виконавські принципи Н. С. Радченко в музичних навчальних закладах Харкова ретранслюють десятки її вихованців, зокрема у ХДАК працюють В. Куразаєва, А. Рум'янцева, О. Рябінін.

Висновки. Аналіз і узагальнення педагогічної практики Н. С. Радченко у 40–70-ті рр. XX ст. дозволяє зробити висновок про те, що в її творчій діяльності знайшли свій подальший розвиток успадковані від московської фортепіанної школи прогресивні методичні принципи, які і нині не втратили своєї актуальності. Ніна Сергіївна внесла значний внесок у справу формування виконавської індивідуальності, яка визначається не тільки масштабом обдарування, а й рівнем культурного розвитку та громадської самосвідомості.

Перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Стаття є першою спробою автора надати творчий портрет однієї з відомих харківських педагогів-піаністів. У перспективі планується висвітлення педагогічної практики інших незаслужено забутих музикантів.

Література:

1. *Звіт про роботу Харківського музичного училища за 1957/1958 навч. р.* — ДАХО, ф. р 5743, оп. 1, спр. 240, арк. 4.
2. *Звіт про роботу Харківського музичного училища за 1959/1960 навч. р.* — ДАХО, ф. р 5743, оп. 1, спр. 285, арк. 1.
3. *Накази Комітету у справах мистецтв УРСР за 1948 р.* — ДАХО, ф. р 5743, оп. 1, спр. 64, арк. 13.
4. *Накази міністерства культури УРСР за 1955 р.* — ДАХО, ф. р 5743, оп. 1, спр. 176, арк. 18.
5. *Сокольський А. О состоянии и мерах по улучшению работы детских музыкальных школ / А. Сокольский // Воспитание пианиста в детской музыкальной школе.* — К.: Мистецтво, 1964. — С. 5–24.

Рецензент статті: Зимогляд Н. Ю., кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри теорії музики та фортепіано, Харківська державна академія культури